

"מכרנו את נשמותינו תמורת שלוה"

לרגל צאת התרגום העברי של מלאכת ההיסטוריון מאת מארק בלוך

מרק בלוך, אפולוגיה על ההיסטוריה או מקצועו של ההיסטוריון, תרגמה מצרפתית: צביה זמירי, ערך והקדים משה: ב"ז קדר (ירושלים: מוסד ביאליק, 2002)

א

מתישהו בסוף שנת 1942 ואולי בתחילת שנת 1943 גמלה בלבו של ההיסטוריון מארק בלוך ההחלטה. הוא זנח את נסיונותיו להימלט מצרפת עם משפחתו לארצות-הברית, שם הוצעה לו כהיסטוריון בעל-שם וחדשני מישרה מכובדת. כתב-העת אנאל, אותו ייסד וערך בצוותא עם שותפו ורעו לויין פֶּכֶר, המשיך אומנם להופיע בפריז הכבושה בידי הגרמנים, אך במתכונת מצומצמת ותוך השמטת שמו של בלוך מחשש שאיזכור מוצאו היהודי יביא לסגירת כתב-העת, בו השקיעו השניים את כל מאודם. בלוך עצמו פירסם עתה את רשימותיו בשם בדוי; פעילותו המדעית הלכה והצטמצמה. באוניברסיטת מונפלייה – בה מצא את עצמו לאחר שנאלץ לעזוב את פריז – הצרו משתפי-פעולה את צעדיו. ב-11 בנובמבר 1942 כבש הצבא הגרמני את דרום צרפת: שליטתם הישירה והמלאה של הגרמנים בצרפת הושלמה. איש האס-אס קלאוס ברבי הגיע לליון בנובמבר כדי לעמוד בראש הגסטפו. ידיהם של משתפי-הפעולה הצרפתים מלאו עבודה. חודש לאחר-מכן נדרשו היהודים להתייצב בתחנות המשטרה ולהחתים את תעודות-הזהות שלהם ואת כרטיסי הקצבות המזון בחותמת "יהודי". בלוך עזב את מונפלייה ועבר עם סימון, אשתו החולה לביתם הכפרי. הוא החליט להצטרף למחתרת החמושה.

הביוגרפים אינם מספרים לנו, כיצד התקבלה ההחלטה. אין ספק, שמאחוריה עמד תהליך הבשלה ארוך, שהסתמן בבירור כבר ערב המלחמה. באוגוסט 1939 ביקש בלוך במפגיע להתגייס לצבא הצרפתי. את חוויותיו מתבוסתו הניצחת של הצבא הצרפתי מול הגרמנים בחורף 1940 כינס בספרון קטן, שיצא לאור רק לאחר המלחמה בשם התבוסה המוזרה. בלוך – "הקפיטן המבוגר ביותר בצבא הצרפתי" – לא הסתפק בבירור הכישלון הצבאי. ביסוד התבוסה הוא מאבחן את כישלונה של החברה הצרפתית כולה, שלא השכילה לגייס את כוחותיה כנגד הסכנה הנאצית. הבורגנות הצרפתית, כותב בלוך, העדיפה את היטלר על פני "החזית העממית" של השמאל, והשמאל שקע בתמרונים פוליטיים ולא השכיל להתאחד כדי לעמוד באתגר. ועדיין, ההצטרפות למחתרת היתה צעד מרחיק לכת, במיוחד עבור היסטוריון כבלוך, שהקפיד תמיד להפריד בין השקפותיו הפוליטיות לבין עבודתו המדעית. בעולם המדעי שלאחר מלחמת העולם הראשונה בלט מארק בלוך לא רק בנכונותו מרחיקת-הלכת לחצות את גבולות הדיסציפלינות המדעיות כדי לבסס את מדעי האדם על שיתוף פעולה בין-תחומי מקיף, אלא גם באמונתו העזה בשיתוף פעולה בינלאומי בקרב הקהילה המחקרית. כאשר הציג את מועמדותו לקולז' דה פראנס, מושב האלים שבפיסגת העולם האקדמי הצרפתי, לא הציג את עצמו בזהירות המתבקשת כהיסטוריון המתמחה בתולדות ימי-הביניים, אלא כמי שעיסוקו במחקר ההשוואתי של החברות האירופיות. בלוך, פטריוט צרפתי מסור ורפובליקן נלהב, שזכה לעיטורי הצטיינות על שירותו הצבאי במלחמת העולם הראשונה, דרש מתלמידיו ללמוד גרמנית ולקרוא בכתבי עמיתיו ההיסטוריונים שמעברו השני של נהר הריין. אך בניגוד להם, סירב בלוך להעמיד את עטו בשירות

האומה ועקב בדאגה אחר השתעבדותם המהירה של היסטוריונים גרמנים לשלטון הנאצי לאחר 1933. בלוך היה מלומד בן מלומד (אביו, גוסטב בלוך, היה מומחה להיסטוריה רומית), שהאמין בכל לבו בשליחותו המקצועית. הוא לא היה איש של חצאי דברים: כמלומד, גזר על עצמו משמעת עצמית חמורה, שנגזרה ממחויבותו למלאכתו האמיתית, המחקר. דלתות חדר-העבודה שלו היו סגורות; נורה אדומה – כך סיפרו לי – סימנה לבני-ביתו, שאין להפריע למלומד בעבודתו. ימתינו לאור הירוק ואז ייכנסו. עתה השאיר בלוך מאחוריו את העולם האקדמי – את המעט שנותר לו לאחר נידויו מן העולם הזה, בו השקיע את כל-כולו משך ארבעים שנה. במכתב ללוסיין פבר מאוקטובר 1939, ערך בלוך חשבון נפש חסר רחמים עם עצמו: הנחנו לדברים רבים מדי להתרחש מבלי למחות, כתב. "מכרנו את נשמותינו תמורת שלוה", למען עבודתנו המדעית. לאחר ארבע השנים הנוראות של מלחמת העולם הראשונה, רצינו לחיות סוף-סוף באמת. אפשר שבלוך מחמיר עם עצמו. דבריו מופנים כלפי דור שלם, כפי שהוא מבהיר כאשר הוא דן בחלקם של האינטלקטואלים בתבוסה המוזרה: לא העזנו להשמיע את קולנו בציבור, ולו רק כדי להיות קול קורא במדבר. מצאנו לנו מקלט בחדר-העבודה: "יסלחו לנו הדורות הבאים על הדם שדבק בידינו!"

בלוך חיפש קשר עם אנשי הרזיסטנס. מוריס פסי, סטודנט לפילוסופיה בן 20, קישר אותו עם הנהגת אחת הקבוצות. הם לא ששו לקבל אותו אל שורותיהם: האדון מבוגר מדי מכדי לקבל על עצמו את דרישות חיי המחותר. בלוך המשיך להתעקש ודרש להיפגש עם ראשי המחותרת בליון. באפריל 1943 הציג פסי בלחיים לוחטות מגאווה בפני מפקדו את הרכישה החדשה שלו, איש עגלגל במשקפי קרן. לאחר תקופת מבחן, השתלב בלוך במחותרת. הטילו עליו אחריות הולכת וגדלה. הוא הוכיח במהרה את יכולתו הארגונית; הוא נע מעיר לעיר והשתמש בשורה של כינויים מחתרתיים: בתחילה קרא לעצמו "ארפז'ון" ואחר-כך "שברז", וכשכינויים אלה נשרפו, אימץ לעצמו את הכינוי "נרבון". כאשר עבר להתגורר בליון, הציג עצמו כאיש-עסקים בשם בלנשאר. אנשי המחותרת קראו לו "המורה היקר". ביקורים בארכיון שימשו מסווה למסעותיו של המורה כמקשר בין קבוצות המחותרת השונות. תוך כדי כך, המשיך לכתוב לאנאל. הוא השתתף בחיבור תוכניות הרזיסטנס ליום השחרור והפך חבר בהנהגה האזורית של "תנועת ההתנגדות המאוחדת". מן העדויות עולה, כי חיי המחותרת אפילו מצאו חן בעיניו.

הוא נאסר ב-8 במרס 1944 יחד עם חלק ניכר מהנהגת המחותרת בליון. אחיינו, פעיל מסור במחותרת, מסר את שמו לאחר עינויים. הפולקישר באובכטר בישר לקוראיו, כי בליון נחשפה רשת של רוצחים שפעלה במימון לונדון ומוסקבה ובראשה "מארק בלוך". "יהודי הנהיג את חבורת הרוצחים בצרפת", אמרה הכותרת. בלוך הועבר למטה הגסטפו בליון לחקירה בידי אנשיו של קלאוס בארבי. הוא נחקר פעמיים תחת עינויים ולאחר מכן נזקק לאשפוז בבית-חולים. לאחר שחרורו מבית-החולים נחקר בלוך פעמיים נוספות. הוא לא מסר דבר פרט לשמו האמיתי. ב-6 ביוני 1944 נחתו בעלות-הברית בנורמנדיה. עשרה ימים לאחר מכן, בליל ה-16 ביוני, אספו אנשי הגסטפו 28 אסירים מאנשי המחותרת מתאיהם והעלו אותם על משאית פתוחה. הם הובילו אותם לאחו סמוך לכפר סן-דידייה, פקדו עליהם לרדת בקבוצות של ארבעה מן המשאית וירו בהם. בתו של בלוך ואשתו סימון באו לחפש אותו בליון. סימון נפטרה חודש לאחר מכן מסרטן. לוסיין פבר שמע בפריז על מותו של בלוך מחבר שהעיד, כי בין הקורבנות היה "איש מבוגר, נמוך קומה, בעל שיער אפור ומשקפיים בעלי מסגרת מוזהבת, שנקרא 'מוריס בלנשאר' והיה פרופסור בסורבון." פבר כתב על כך במכתב ששלח לסימון בלוך, שכבר לא היתה בין החיים.

ב

כך מת מארק בלוך, אחד האנשים שהטביעו את חותמם על המחקר ההיסטורי במאה העשרים. בשורה של חיבורים הציע בלוך תפיסה חדשה של המחקר ההיסטורי: מחקר חסר-גבולות, השואף לשחזר חברות היסטוריות בתנועה, כמיכלול של מימדים הקשורים זה בזה. מכך עולה, שאין להיסטוריה מושאי מחקר מועדפים: לתולדות השליטים או להיסטוריה של הרעיונות אין בה מעמד מיוחד. המיכלול והזיקות ההדדיות

שבין מרכיביו עומדים בלב המחקר. אין פירוש הדבר הימנעות מן ההיסטוריה הפוליטית, אלא תפיסה אחרת של הפוליטיקה כמשחק כוחות מורכב, שאינו מתמצה במהלכיהם ותמרוניהם של שועים ומלכים. אין דוגמא טובה לכך מאשר ספרו הגדול הראשון של בלוך, העוסק בסגולות הריפוי של מלכי צרפת ואנגליה (1924). בלוך מתאר בו, כיצד למן ימי-הביניים טיפחו מלכי צרפת ואנגליה את האמונה, שבכוח מגעם לרפא מחלות, כדי לבסס את האמונה בלגיטימיות של שושלותיהם ולהתגבר על משברים שלטוניים. אך בה בעת הוא מראה, כי כוח הריפוי אינו רק תכסיס פוליטי, שבאמצעותו ביקשו המלכים להנדס את נתיניהם, אלא תוצר מורכב של אמונה קולקטיבית: המוני העם הם שהטילו על מלכיהם את פחדיהם ותקוותיהם והפכו אותם למושאי הערצה.

ההיסטוריה שפבר ובלוך ראו לנגד עיניהם היא היסטוריה 'טוטלית'. לא במובן של הכברת פרטים אין-סופית, של היומרה הבלתי-אפשרית מעצם הגדרתה לתיאור מלא וממצה של העבר. זהו, כדבריו של הגל, אינו אלא "שיגעון גרמני" (Deutsche Vollständigkeitswahn). ההיסטורית הכוללנית שואפת לקשור את המימדים השונים של המציאות וההתנסות ההיסטורית. היא חותרת לטוטליות של ההיבטים, לא של הפרטים. נסיונו של בלוך להתמודד עם המשימה הזו הניב את יצירת-המופת שלו, החברה הפיאודלית (1939-1940). אם בספרו על המלכים-המרפאים התמקד בלוך בטקס ריפוי אחד ועקב אחר גלגוליו במהלך הדורות למן ימי-הביניים ועד המאה השמונה-עשרה, הרי בחברה הפיאודלית – לאחר שהציג מודל היסטורי של דרך התהוותה – ניסה לשרטט מודל היסטורי של החברה הפיאודלית כמיכלול ולחשוף את הזיקות בין מערכות היחסים השונות המארגנות אותה. אמת: יחסים פיאודו-ואסאליים – היחסים שבין אדון לנאמניו, להם הוא מעניק את הזכות לשימוש בנכסים בתמורה לשיירותים שהם מספקים לו – שררו רק בקרב בני מעלת החברה. אך בכל רמות החברה הפיאודלית מופיעים יחסי חסות ותלות בין אדם לאדם ויחסים אלה מקבלים גוון מיוחד ואיכות ייחודית בהקשרים החברתיים השונים בהם הם מופיעים.

בצד חשיפת הזיקות המבניות בין מערכות היחסים החברתיות המכוננות את החברה הפיאודלית, ניסה גם בלוך לתאר את המנטליות שלה – בהצלחה פחותה בהרבה, לדעתו. בעבודתם של בלוך ופבר הפכה 'מנטליות' למושג מפתח, המציין את האקלים התרבותי השורה על תחושותיהם ומחשבותיהם, פחדיהם ותקוותיהם של אנשים. מעתה, טענו, אי-אפשר לנתח שום חברה בלי לברר את ה'אקלים המנטלי' השורר בה, שהוא עובדה היסטורית מכרעת וחמקמקה כאחד. פבר ניסה לחקור אותה בעזרת סידרת מונוגרפיות, שבמרכזן אנשים בודדים – מרטין לותר, מרגרטה מגווארה (מחברת הֶפֶטְמָרוֹן), שתרגום עברי חלקי שלו יצא זה עתה בעברית), פרנסואה רבֶּלֶה. בלוך, לעומתו, ביקש לשחזר את המנטליות באמצעות התמקדות בדגמים קולקטיביים – בדפוסי העיצוב של הזכרון, במערכי הארגון של הרגשות ובטקסים.

ליבם של בלוך ופבר לא היה נתון להצהרות היסטוריוסופיות או לעיונים מתודולוגיים מופשטים. הם הדגישו את תפיסתם, ככל שהלכה והתגבשה, בעזרת עבודותיהם ובאמצעות כתב-העת שייסדו – האנאל. עם זאת, למן 1941 – ואולי כבר קודם כן – החל בלוך בכתיבת חיבור, לו קרא בכתב-היד בשמות שונים. בתחילה הכתיר אותו בכותרת כיצד ומדוע עובד ההיסטוריון, לאחר מכן קרא לו אפולוגיה על ההיסטוריה ולבסוף נראה שנטה יותר מכל לקרוא לו מלאכת ההיסטוריון. מבחינות רבות, זוהי צוואתו האינטלקטואלית של בלוך: כתב-יד שלא הושלם, אשר נכתב בעיצומה של המלחמה, כשעתידו של מחברו ועתידו של מפעל חייו – ההיסטוריה החדשה שביקש לבסס – לוטים בערפל. הספר התפרסם לראשונה לאחר מותו, בשנת 1949, תורגם לעשרות לשונות והפך למבוא הפופולרי ביותר למחקר היסטורי. זהו הספר המונח כעת לפנינו לראשונה בעברית. התרגום מבוסס על המהדורה הצרפתית המתוקנת משנת 1993. גילויים של כתבי-יד חדשים ושחזור מדויק יותר של דרכי עבודתו של מארק בלוך איפשרו לחשוף טעויות, שהתגבשו למהדורתו הראשונה של הספר, להשלים את הטקסט בעזרת כמה קטעים שנשמטו ממנו ולפתור באופן זה כמה תמיהות, שהטרידו את קוראיו מאז התפרסם לראשונה. קוראי העברית מצטרפים בכך לקוראי

ההולנדית, האיטלקית והגרמנית, שגם בידיהם מצויה מהדורה מעודכנת ומדויקת של ספר, ועל כך ראויים יוזמי הפרסום והעושים במלאכה לכל שבח.

מה שבלוך הוציא מתחת ידו אינו עיון תיאורטי ולא ספר-לימוד שיטתי, שבאמצעותו יוכל הקורא ללמוד "על יבש" את התורה כולה. זוהי הזמנה להצטרפות למחקר ההיסטורי, כפי שהוא עצמו תופס אותו. בלוך נע במהירות רבה: ראשית, הוא מבקש לסלק מן הדרך כמה אי-הבנות ודעות קדומות ואינו נרתע מן השאלה, לשם מה ללמוד היסטוריה. הוא מסב את תשומת לב של קוראיו לכמה כשלים נפוצים, מדגים כמה תכסיסים מקצועיים ומשרטט בקווים מהירים את ההיסטוריה – "מדע הנמצא עדיין בחיתוליו" – כפי שהיה רוצה לראות אותה. זהו מבוא אמיתי, ומכאן הפופולריות העצומה של הספר. בלוך דן בקיצור נמרץ בזמן ההיסטורי, בהסבר, בעדויות ובביקורת העדויות, בלשון המקורות ההיסטוריים וביחס בינה לבין לשון המחקר: בעיות קלסיות, ששום דיון בהיסטוריה כמחקר לא יוכל להימנע מהן. הוא עושה זאת בקלילות שלמראית עין, המקשה לעתים לרדת לסוף דעתו. בתוך כך אין הוא מתאפק ושזור בדבריו היפותזות של ממש: האם אכן שאלה ההיסטוריה את כלי הבדיקה שלה מדיסציפלינות אחרות ומתחומי פעילות אחרים? בלוך מציע, שכלי הבדיקה והאימות של טקסטים אותם פיתחה הקדימו את אלה שאומצו על-ידי משפטנים (עמ' 115, 154). כדרכו, בלוך מאיר את דבריו באמצעות דוגמאות מפתיעות. דמיון מסוים בין עדויות שונות ובלתי-תלויות זו בזו יכול לחזק את מהימנותן; דמיון-יתר יכול לגרום לנו לפקפק במהימנותן (עמ' 139). כדי להדגים כיצד מעצבים תהליכי המסירה של עדויות היסטוריות את תמונת העבר, הוא מזכיר לקוראיו, כי הקטסטרופות – רעידות אדמה, כמו בפומפיי או מהפכות, למשל המהפכה הצרפתית – אינן גורמות רק להשמדה מסיבית של עדויות (עמ' 109). הן יכולות גם לספק לדורות הבאים עדויות יקרות-ערך, שלולי זאת לא היו מגיעות לידיהם, משום שהן מקפאות להרף עין מצב-דברים חולף שעקבותיו נמחים במהלך הדברים הרגיל.

מלאכת ההיסטוריון: זהו לדעתי תרגום הולם יותר לשם שנתן בלוך לספר; מקצועו של ההיסטוריון הוא מבחינה לשונית אכן תרגום קביל למקור הצרפתי (*Métier d'historien*), אך המונח 'מקצוע' מצמצם יותר מדי את המשמעות שמייחס בלוך למחקר ההיסטורי. ההיסטוריה אינה משלה-יד בלבד אלא שליחות, כפי שמזכיר לנו הביטוי העברי העתיק 'מלאכה', המלכד בתוכו את שתי המשמעויות, שאליהן מכוון בלוך בספר: ההיסטוריה כמסורת מתגבשת של ידע מקצועי ותבונת-כפיים, כפעילות מחקרית מתמדת ולא כסך הגיגים מופשטים; מצד אחר, ההיסטוריה כמלאכה, המחייבת את בעלי-המלאכה – באחריות מוסרית, ביושר-לב ובביקורת חסרת-פשרות.

צודק ב"ז קדר, בפתח-הדבר המועיל שצירף למהדורה העברית, באומר שבלוך הפך לקדוש המעונה של ההיסטוריה החדשה, האיש שהכל מבקשים לראות בו את בבואתם. כך למשל סיפרו זה לזה זורות של היסטוריונים, כי מארק בלוך נורה כשהוא קורא "תחי צרפת!" אך כפי שהזכיר לנו לא מכבר בנו אטיין בלוך, אין כל עדויות מוצקות התומכות בגירסה זו. גוליסטים וקומוניסטים הפכו אותו לגיבורם; מארק בלוך הוצג כמרקסיסט וכשמרן, כלאומן וכאינטרנציונליסט. אוסיף רק זאת: תהיה זו טעות להפוך את הפטריוט הצרפתי הנלהב הזה לאחר מותו ל'יהודי', כפי שעשו רודפיו ויריביו מקרב החוגים האנטישמיים. בלוך נולד כיהודי ולא הסתיר זאת, אך מעולם לא הפך את המרכיב הזה במוצאו למוקד הזדהות. הוא שלל את התפיסה, כי היהודים הם מסה הומוגנית אחת בעלת תכונות משותפות וגורל משותף, ודחה את "הפתרון הטריטוריאלי".

לא אומר גם אני דבר על הכרעתו הפוליטית של בלוך. לעומת זאת, אני מבקש להסב תשומת-לב לכמה מן העמדות התיאורטיות שנוקט בלוך בספרו ולחדד אותן, הן משום שמשמעותן התיאורטית אינה גלויה לעין והן כיוון שיש להן משמעות מיידית בפולמוסים העכשוויים של המחקר ההיסטורי.

המחקר ההיסטורי אינו יכול להכיר את העבר במישרין אלא באמצעות העקבות שהותיר בלבד. האם פירוש הדבר, שאין ביכולתו להכיר את העבר, כשם שטענו לא מעטים בשנים האחרונות? בלוך מחזיק בעמדה מקורית בשאלה זו. אל להיסטוריונים להטריד את עצמם בכך שידעתם בדבר העבר היא ידיעה בלתי-ישירה, ידיעה המתווכת על-ידי עדויות עקיפות, שרידים ועקבות, מן הטעם הפשוט, שרוב ידיעתנו את העולם החברתי שסביבנו היא בלתי-ישירה (וגם הידע המושג במדעים החדשים, הוא מזכיר, הוא ידע בלתי-ישיר, המתווך על-ידי מנגנון ניסויי ומערך תיאורטי שלם). כדי להדגים את הדברים, משתמש בלוך בדמותו של השליט או הגנרל – הסובייקט הקלאסי של ההיסטוריה המסורתית – המתיימר לדעת את ההיסטוריה, כיוון שהוא עצמו עושה אותה. אך מה יודע באמת מצביא, שואל בלוך, על מהלך הקרב – וכיצד הוא יודע זאת? האם ידיעתו היא אכן 'ישירה' או שהוא עצמו נסמך על מערך שלם של עדים? מה שמבדיל את ידיעותיו של ההיסטוריון בדבר העבר אינו תלותו בעדויות בלתי-ישירות, אלא שאין ביכולתו ליצור עדויות יש מאין, לעורר בעצמו את העקבות כדי שאלה יופיעו, כפי שנוהג פיזיקאי המבצע ניסוי. בניגוד לכימיה, "היוצרת את מושאי המחקר שלה", מגלי העבר, הוא כותב, אינם בני-חורין לחלוטין. הם נתונים לשררת העבר: הוא השליט העריץ, שאינו מרשה להם לדעת דבר אודותיו אלא אם כן הסגיר זאת לידיהם, במודע או שלא במודע (עמ' 97).

בלוך צועד צעד נוסף: אם הראשון הוא בגדר אפולוגיה של ההיסטוריה, השני נוגע ללב-לבה של מלאכת ההיסטוריון. שכן בעיניו, דווקא העדות הבלתי-מכוונת היא העדות המבטיחה ביותר. חלק ניכר מעבודתם של היסטוריונים בעבר התמצה בניסיון לספר מחדש וטוב יותר את מה שמצאו בכתבי קודמיהם. הם הפעילו לגביהם מידה זו או אחרת של חוש ביקורתי וספקנות בריאה. מפנה חשוב במחקר היסטורי התחולל, טוען בלוך, כאשר היסטוריונים הפסיקו להסתמך באופן בלעדי כמעט על כתבי קודמיהם ועל עדויות מכוונות, שנכתבו כדי לעצב את הדרך שבה ייתפסו הדברים בעיני קוראיהם, והחלו להשתמש בעדויות עקיפות, בדברים שנאמרו לפי תומם, בעקבות שהותירו תהליכים – בניגוד לעדויות שמסרו אנשים. זהו מהלך מכריע. שכן, כל עוד המקור העיקרי להכרת העבר היה בעדויות מכוונות, לא נותר להיסטוריונים אלא ללכת בעקבות קודמיהם, לתקן פה ושם את דבריהם, לשקול את מהימנות דבריהם ולהציב אותם זה כנגד זה. עיקר עבודתם היתה להכריע בין הגרסאות השונות, בדבר מהימנותן, נקודת-מבטן וההטיה המעצבת אותם.

לשימוש בעדות הבלתי-מכוונת והבלתי-ישירה יש השלכות מרחיקות-לכת. הקריאה בכתבי הקדמונים נועדה לשחזר את כוונתם – ולעתים, לגבור עליה. בעיקרו של דבר, היתה זו קריאה פרשנית, ביקורתית של הטקסטים שנמסרו מפיהם של אנשי העבר, שגבולותיה היו גבולות תודעתם של העדים. לעומת זאת, ההיסטוריה החדשה בונה מערכים שלמים של עדויות מחומרים – חרסים, מטבעות, שברי משפטים או חשבונות – שלא ביקשו לספר דבר. אלה "רמזים שהעבר שומט שלא במתכוון בתוך מהלכו" (עמ' 99). מוקד המחקר החדש אינו קריאה פרשנית וודאי לא שחזור כוונות הכותבים בלבד, אלא ניתוח ופירוק של חומרי העבר כדי לבודד מתוכם פיסות של עדויות, לבנות מערכים מורכבים של עדויות מן הפיסות הפזורות ולהסיק מסקנות מסדרות הנתונים שבנו. וכך, "אף שנדונו לעד להכיר את העבר מבעד לעקבותיו בלבד, אנו מצליחים בכל זאת לדעת על אודותיו הרבה יותר מכפי שהוא עצמו סבר שראוי לספר לנו" (עמ' 100). בקצרה: שבחי העדות הבלתי-מכוונת במלאכת ההיסטוריון מובילים במישרין לתפיסת המחקר ההיסטורי כמחקר קונסטרוקטיביסטי, המפרק את חומרי העבר ובונה אותם מחדש, מחקר שאינו מתמצה בפרשנות עדויות העבר. בימים אלה, כאשר מקובל לצמצם את כל המומנטים של הפרקטיקה המחקרית ל'פרשנות', עמדתו של בלוך אינה מובנת מאליה.

יש בידינו למשל כתבי-התחייבות רבים, כתובים בלשון נמלצת, שבאמצעותם ביקשו אריסטוקרטים בימי-הביניים הקדומים לעגן את יחסיהם עם קהילות נזירים, לתרום להן קרקעות ולהבטיח לעצמם, שהנזירים ההולכים בדרכו של ישו וקרובים אצלו יתפללו למען גאולת נשמתם של המעניקים, ההולכים בדרכי העולם-הזהה. התעודות מוכרות היטב להיסטוריונים של ימי-הביניים. הם קראו אותן בתשומת לב וניסו לפרש את כוונתם מחבריהן, שהרי הם מדברים אל הדורות הבאים ומבקשים להשריש בליבם דימוי מסוים של עצמם כנוצרים יראי-שמיים. הם גם העלו ספקות בדבר כוונותיהם האמיתיות של המעניקים ובדבר יראת השמיים שבליבם בעזרת עדויות סותרות ובעזרת השכל הישר. האם ניתן לעשות שימוש אחר בתעודות? אפשר ואפשר. אפשר למשל להתבונן ברשימות העדים שבשולי ההסכמים האלה, ולבדוק את שמותיהם: לגלות, כפי שבלוך עצמו הראה בספרו החברה הפיאודלית, כיצד הולכים ומתפשטים בקרבם שמות חדשים – כגון רולן ואוליבייה, גיבוריה של שירת רולן: זוהי עדות בלתי-מכוונת, שאינה נובעת מכוונותיהם של יוזמי ההסכם או מנסחיו, לתהליך תרבותי עמוק: התבססות מופת האביר הנוצרי, שמצא ביטוי מובהק בשירת רולן, בקרב האריסטוקרטיה המערב-אירופית. אפשר גם להמשיך ולנתח את רשימות השמות ולגלות את הסדר החבוי בהן, שכן העדים היו לעתים קרובות שארי-בשר ובני-ברית. כך אפשר לגלות שינויים במבנה המשפחה ובמערכי הבריתות של אצילי אירופה, כפי שאכן עשו חוקרים גרמנים וצרפתים לאחר המלחמה. התעודות אכן קמות לתחייה ומגלות הרבה יותר מכפי שכותביהם ביקשו לומר או ידעו. בשני המקרים, אם יש בידי היסטוריונים תיעוד מעין זה, הרי הוא משמש כאינדיקציה, עדות בלתי-מכוונת ובלתי-ישירה לתהליך – אינדיקציה שאינה שונה עקרונית מאלה בהן אנו משתמשים כדי להכיר את החברה והתרבות שמסביבנו.

פרק שלם מקדיש בלוך למלחמה ב"אליל הראשית" – בהנחה הרווחת, כי ניתן להסביר כל תופעה באמצעות "ראשיתה". לנגד עיניו עומדים חיבורים המציגים את ראשית הנצרות, האסלאם או את מוצא האומה הצרפתית כמפתח להבנת מהותן. בין הראשית לבין התופעה שאותה היא אמורה להסביר מבדיל תהליך שלם. מושא המחקר ההיסטורי הוא לפיכך התהליך, לא הראשית. מי שמניח, כי המפתח לתופעות טמון בראשיתן, חייב להניח, כי מאז יש להן מהות בלתי-משתנה. בדברים אלה טמון הרבה יותר מאשר פולמוס כנגד היסטוריוגרפיה רומנטית ולאומית, שמצאה למשל במוצא העמים את סוד ייחודם. כדי להבין כיצד מתפקד אחד מרכיבי מערכת סינכרונית, יש לבחון בראש ובראשונה את מערכת הזיקות שבינו לבין האחרים – במקום לשאול מאין בא. בלוך מדגים את דבריו באמצעות הסמנטיקה ההיסטורית: כדי לברר את משמעותה של מלה, יש לבדוק את מקומה ביחס לשאר מרכיבי אוצר המלים של זמנה ממש כמו את תולדות אוצר-המלים של העבר (עמ' 77). רכיבי המערכת חבים את משמעותם לתפקודם במערכת, למקומם היחסי ביחס לרכיבים האחרים, ולא למוצאם. לחשוב, שדי במוצאם כדי להסביר את תפקודם במערכת, פירושו הדבר לחטוא ב"כשל הגנטי". בכך מתגלה בלוך כשותף למפנה המערכתי במדעי האדם, בו ניתן להבחין גם בבלשנות ובאנתרופולוגיה של זמנו, אך בניגוד לכמה גרסאות של הסטרוקטורליזם, הבהרת מרכזיות הקשרים הבו-זמניים בין רכיבי המערכת אינה מובילה אותו לביטול ההיסטוריה ולהתעלמות מתהליכי שינוי.

הפרק האחרון שהספיק בלוך להשלים אוצר בתוכו דיון מבריק בסמנטיקה היסטורית. הוא נפתח בשאלה: באלו מלים ישתמשו היסטוריונים כדי לשחזר חברות בעבר – במינוח מלאכותי משלהם, בשפה אנליטית לתיאור התופעות – או בלשון שאולה, זו שבה השתמשו אנשי העבר עצמם? באורח אופייני, בלוך שוזר את טענותיו על שימוש הלשון המחקרי בהבחנות בדבר שימוש הלשון החברתי. גם מהלך הדיון עצמו טיפוסי לדרכו של בלוך במחקר ואין לו דבר עם ספר-הלימוד הסמכותי: במקום לפסוק הלכות, הוא מוביל את קוראיו מבעיה לפתרון, וממהר לחשוף את הקשיים הכרוכים בפתרון, כדי להפוך גם אותו בתורו לבעיה. הוא אינו נרתע מלהדגים את בעיות המינוח בדוגמאות קשות ומסובכות – לא רק מהו 'צמית' ובמה הוא נבדל מ'עבד', אלא גם מהו 'חופש' במאה השלוש-עשרה ולמה הכוונה ב'קפיטליזם'? בלוך מכריח את קוראיו להיפרד מאשליות ומקיצורי-דרך החביבים על היסטוריונים: כך למשל הוא מדגיש, כי הופעתה של מלה

חדשה היא אכן אירוע משמעותי: מעתה ניתן לקרוא לדברים בשמם. מצד אחר, אין פירוש הדבר, כפי שהיסטוריונים רבים מיהרו להסיק, כי אם לא עמדה לרשותם של אנשים המלה המתאימה כדי לבטא את תחושותיהם או מחשבותיהם, לא יכלו גם לחוש או לחשוב אותן. פועל צרפתי בן זמני, כותב בלוך, מדבר בקלות על ה'תודעה המעמדית' שלו, גם כאשר היא חלשה ובלתי-מגובשת; הביטוי הפך חלק מן הלכסיקון הפוליטי הרווח. אך תחושת הסולידריות המעמדית מעולם לא היתה מעולם חזקה יותר, הוא מוסיף, מאשר בקרב הפועלים הכפריים של צפון צרפת לפני 1789, כפי שמעידים העצומות וכתבי-התלונה ששלחו. אך תחושתם לא יכלה לקרוא לעצמה בשמה, הוא מוסיף, כיוון שעדיין לא ניתן לה שם (עמ' 178).

מקוריות דיונו של בלוך נעוצה בכך, שהן כאשר הוא דן בלשונם של אנשי העבר והן כאשר הוא דן בשאלת המינוח המדעי, הוא תופס את השפה ככלי, כמכשיר לעיצוב המציאות. השימוש במלה קובע את משמעותה יותר מאשר מוצאה (עמ' 180). דיונו של בלוך חותר לניסוח שתי קביעות: לא פתרונות סדורים לבעיה, אלא הבהרת מימדים נוספים של הבעיה. ראשית, דווקא מתוך אידיאל רגולטיבי מדעי החותר לשימוש במונחים מדויקים חד-משמעיים, הוא מגיע למסקנה ששימוש הלשון החברתי מעצם טיבו הוא רב-משמעי – ותפקידו של ההיסטוריון הוא ללכוד את שימוש הלשון החמקמק הזה. שנית, במקום לקרוא להיסטוריונים לאמץ את שפתם של אנשי העבר, לדבר בלשונם, הוא קורא להם לקחת בחשבון את הריבוד התרבותי וההטרונגניות החברתית של חברות העבר: את לשונם של מי בדיוק הם מאמצים, כאשר הם מתיימרים להשתמש ב"לשון המקורות"? תהיה זו כמובן לשונם של אלה בלבד, שיכלו להעלות את דבריהם על הכתב ולדאוג שישתמרו. אין זו אפילו שפתה של האליטה אלא של מגזרים מסוימים בלבד בתוכה. זהו עדיין טיעון שגור. בלוך צועד צעד נוסף: השאלה המכרעת אינה מי יכול היה להעלות את דבריו על הכתב, אלא מי יכול היה בכלל להביע את עצמו, למצוא לעצמו – לתחושותיו, להתנסותו – ביטוי בשפה. יכולת הביטוי הבלתי-שווה מצביעה לפיכך על הזיקה בין כשירות תרבותית לעמדה חברתית. בשנים האחרונות הרבו לדוש ב"מפנה הלשוני" במדעי האדם. נדמה לי, שדבריו של מארק בלוך הם עדיין נקודת-מוצא טובה לויכוח.

ד

בלוך כותב בלשון פשוטה, מדויקת, צלולה מאין כמותה. עם זאת, הפרווה שלו קשה לתרגום: במקום שאחרים היו מרחיבים את הדיבור, בלוך מסתפק ברמז בלבד; את מקומה של הביקורת החזיתית המפורשת תופסת לרוב הערה אירונית. הוא אמן ה-understatement. הטקסטים שלו מצריכים לא רק קוראים קשובים אלא גם מתרגמים מעולים. כאלה לא נמצאו לצערי למהדורה העברית.

לשונו של התרגום גבוהה ומסורבלת שלא לצורך ("על-הרוב לא נתנו אל ליבם להיוודע מהו בדיוק הנושא שהם מדברים עליו" – עמ' 61). כאשר בלוך כותב ש'היסטוריה' היא מילה עתיקה, עד כדי כך שלפעמים נמאס ממנה, בתרגום "נלאית הנפש ממנה" (עמ' 67; כל ההדגשות כאן ובהמשך הדברים משלי – ג"א). בלוך שואל: למה בעצם אנו מתכוונים כשאנו אומרים 'הוזה'? כיצד ניתן תחום אותה תקופה חמקמקה? לכאורה המשימה אינה מסובכת כל-כך, הוא כותב: "לכאורה נדמה שבתוך שטף הזמן העצום אפשר לתחום תקופה קצרה". בעברית תרגומית נכתב: "נדמה שאפשר לייחד תקופה קצרה אחת ממרחבי חליפות הזמנים" (עמ' 79) וכן הלאה.

הנוסח העברי רצוף משפטים חסרי-מובן, שהקורא יכול לתהות לשווא על משמעותם. שוב ושוב נשמעים בו הדי הצרפתי: "ההיסטוריה אין בה רווח" (profit), נכתב, כשהתרגום ההולם הוא כמובן "אין בה תועלת" (עמ' 60). "מדע תמיד לוקה בחסר אם אין הוא נועד להיטיב את חיינו" (עמ' 60) או: פעולתן [של התיאוריות הפיזיקליות החדשות] "נתנה את אותותיה אף ברוחם של אנשים אין-ספור – כמה חבל! אך עלי להימנות עםם – אשר נקודות התורפה שבתבונתם או בחינוכם מונעות אותם מלעקוב אחר

המטמורפוזה הכבירה הזאת, אלא אם כן ממרחק רב ובכעין השתקפות בלבד" (עמ' 65). לא "אנינות לשונית" נדרשת כדי לתאר את המציאות ההיסטורית אלא לשון מדויקת, עדינה (עמ' 71). מדעי האדם לא יצטרכו בעתיד "לנטוש את מקוריותם" אלא פשוט לוותר על ייחודם (עמ' 65). בלוך שואל, מה היו קורה, לו נאלצו המדעים לחפש לעצמם שמות חדשים בכל פעם שהשיגו הישגים חדשים או גילו תגליות נוספות. התרגום נצמד לצרפתית ושואל (עמ' 67), מה היה קורה "לו נאלצו המדעים לברור לעצמם שמות חדשים לאחר כל כיבוש וכיבוש". במקום שבו בלוך מצטט את פול ואלרי, הקובע שבהיסטוריה, "הרגע שבו הגדרות ומוסכמות ברורות וספציפיות יתפסו את מקומן של משמעויות מעורפלות" עדיין לא הגיע, מציע התרגום: "אותו רגע מכריע של הגדרות ושל מוסכמות ברורות ומיוחדות, שיבואו במקום משמעויות שמקורן מעורפל או סטטיסטי, הרגע הזה טרם עבר על פתחה של ההיסטוריה". וכשבלוך שואל, מתי תגיע שעתו של הדיוק בהגדרות ובמינוח, מדבר הנוסח העברי על "שעת דייקנות" (עמ' 170).

התרגום נכשל שוב ושוב בהעברתם של משפטים פשוטים לחלוטין. את עבודתנו המחקרית מלווים, מזכיר בלוך, פקפוקים והרהורי חרטה; בתרגום הם הפכו ל"חרטות תמידיות". בלוך מבקש להתחלק בהם עם היסטוריונים צעירים, כדי שאלו יוכלו "להכין עצמם באמצעות החלטה שקולה ולכוון את מאמצייהם בתבונה"; בתרגום הם אמורים "לכוון את מאמצייהם בנתיב ההגיון" (עמ' 65). בלוך מזכיר שהמלה הצרפתית gas היא "אחת מאותן מלים נדירות בצרפתית שהן באמת ובתמים פרי המצאה" (un des rares vocables authentiquement inventés), כאלה שמוצאן מלאכותי באמת. ובעברית: המלה "היא אחד המונחים הנדירים שברשות השפה הצרפתית שהומצאו בה באורח מקורי". (עמ' 171). בלוך מתאר, כי העצומות וכתבי-התלונה של פועלי הכפר (אותן 'מחברות' מפורסמות (cahiers), בהן התלוננו תושבים מכל רחבי צרפת ערב המהפכה הצרפתית על פגעי השיטה החברתית) שימרו עבורנו את הדי הסולידריות הלוחמת שלהם. דבר לא נותר מקביעה פשוטה זו בתרגום העברי: לא הדי הסולידריות נשתמרו, אלא "רישומן החרוף של עצומות למיניהן ושל רשימות אחדות הגיע עדינו" (עמ' 178).

אלה טעויות של ממש (ואני מונה רק דוגמאות מועטות). פה ושם אפשר להיתקל בתרגומים מוצלחים במיוחד, כגון הביטוי "פורענות מוצלחת", כאשר בלוך דן בקסטטרופות, שבזכותן השתמרו תעודות (עמ' 109). במקרים אחרים, ההחלטה התרגומית היא סבירה אולי מבחינה לשונית גרידא, אך התוצאה בעייתית. כך למשל, הוחלט לתרגם את הביטוי l'idole des origines בתור "אליל המקורות" במקום "אליל הראשיות", או "ההתחלות". ראשית, המונח "מקורות" שמור בשפת ההיסטוריונים לגוף העדויות שהם עושים בו שימוש. שנית, ההחלטה התרגומית מקשה לעקוב אחר הטיעון. כל טענתו של בלוך היא כנגד הניסיון להסביר את הדברים מתוך התחלתם, לפי ראשיתם, כאילו כבר בה גנוזה כל מהותם. ברקע דבריו נמצאים חיבורים העוסקים ב"מוצאם של הצרפתים" (origines), שאמור לספק לקוראיהם גם הסבר לטבעה של האומה. אך כיוון שהמקבילה שנבחרה היא "מקורות", נאלצים הקוראים להתלבט במשמעות הציטטה שמביא בלוך מפי מישלה: "מכל העניינים האנושיים, הראוי ביותר לעיון הוא תחום המקורות". מישלה אמר כמובן, כי ראשיות הדברים או תחילותיהם הן מושא המחקר הראוי.

חולשות התרגום בולטות במיוחד בהעברת המינוח המדעי. בלוך אינו מזכיר ניסיון לבסס "מדע של ההתפתחות האנושית" אלא של האבולוציה האנושית (עמ' 63); נומנקלטורה אינה "רשימה של מונחים" (עמ' 173) ו"התנועה הבראונית" היא פשוט תנועת בראון. בלוך מודה שספרו הוא בחלקו פרוגרמטי; בתרגום יש בספר "משהו מן התוכנית הזאת" (עמ' 65) וכן הלאה. לעתים נדמה, כי התרגום הכריז מלחמת-חורמה על המינוח ההיסטורי. ספר שנועד לשמש מבוא למלאכת ההיסטוריון מבלבל שוב ושוב בין גילדה וקורפורציה לבין "איגוד מקצועי" ו"אגודה מקצועית" (עמ' 109); חבר המושבעים העומד בראש גילדה ומתקין תקנות מחייבות לחבריה, כיצד יעסקו במלאכתם ובאלו אומנויות רשאי כל אחד מהם לעסוק, הפך בתרגום ל"הנהלה של איגוד מקצועי מימים עברו" (עמ' 68). מסדר הישועים הפך גם הוא לאגודה (עמ' 108). את שיטת הטעות המנחה, שבאמצעותה מזהים פילולוגים את התלות בין כתבי-יד, אי-אפשר לזהות

מתוך תיאור "שיטת השגיאות" שבנוסח העברי (עמ' 148). בגרמאניה של ימי-הביניים, ממש כמו ברומא, מודיע לנו התרגום, היו "יחסי תלות, אגודות לוחמים, החזקה במקרקעין כשכר תמורת שירותים" (עמ' 77). גם תלמיד תולדות ימי-הביניים יתקשה לזהות במה דברים אמורים. מי שמע על אגודות לוחמים שכאלה? ולמה הכוונה ביחסי תלות – האם יש חברה שבה אינם קיימים? המקור אומר דברים פשוטים ומפורשים: כי גם בקרב הגרמאנים הקדומים שררו יחסי קליינט ופטרונו בין המנהיג הצבאי לאנשיו ופעלו חבורות של בני-לוויה לוחמים, שהלכו בעקבות מנהיגם הצבאי והחזיקו במקרקע מטעמו כגמול על שירותיהם.

אלה דברים שעריכה מדעית קפדנית צריכה היתה לשרש מן הספר. אך לא די שנתרו בו עשבים שוטים לרוב; הקורא העברי נאלץ להתמודד עם משימות קשות כדי לרדת לסוף דעתו של בלוך. בלוך השאיר אחריו כתב-יד המיועד לקורא המשכיל, המשכיל מאוד, ורצוף כולו רמזים והפניות לאנשים ופרשות שרק מעטים מכירים אותם. בינתיים עברו חמישים שנה, ועולמם התרבותי של דוברי העברית בישראל שונה מאוד מזה של קוראיו הצרפתיים. מי הם למשל, ישאל הקורא את עצמו, "המשפטנים מתקופת הקיסרות הראשונה" (עמ' 83)? ומיהו, יכול הקורא לשאול את עצמו, אותו "הדיוט שהיגר בזמן המהפכה"? ומדוע הוחרם תעודות האחווה ב-1790 "בתוקף החוקה האזרחית של הכמורה" (עמ' 107)? גם בדורנו, נדמה לי, ברנאר הקדוש, מן הבולטים שבאנשי הכנסייה במאה השלוש-עשרה, אינו אלמוני עבור קוראים צרפתים. האם אין זו חובתנו להזכיר מיהו? נניח שלא. אך כיצד אמורים הקוראים לדעת, מהו "המקרה המפורסם של 'האוורון של נירנברג'" שהתרחש "ימים אחדים לפני הכרזת המלחמה" – וגם לנחש, כי המדובר במלחמת העולם הראשונה? (עמ' 127)? ומיהו "ה-*Bibliotheca Hagiographica Latina* של האבות הבולאנדיסטים" ומי הם האבות הללו (עמ' 105)? מדוע בעצם אין קוראיו של בלוך זכאים להערות והבהרות, כגון אלה שצירף למשל יורם ברנובסקי למהדורת הבדיונות של בורחס?

אפשר לחלוק על ההשקפה, שזה תפקידה של העריכה המדעית. אך בלעדי ההסברים הללו מאבד חלק ניכר מן הדוגמאות שמביא בלוך כל משמעות. כדי לפענח אותן יש לעתים צורך בידע ספציפי, שאינו נגיש כלל. כך למשל רומז בלוך לאחד בשם רישאר סימון, ש"השאיר לנו שיעורי פרשנות נהדרים" ואשר "באחד הימים גם ידע לנצל את שכלו החריף כדי להציל תמימים אחדים, שנרדפו לאחר שהואשמו ברוב איוולת בפשעי פולחן" (עמ' 154). האם אמורים באמת קוראי הספר לדעת, למה רומזים הדברים? "שיעורי הפרשנות הנהדרים" הם דוגמאות מופת בפרשנות התנ"ך. רישאר סימון (1638-1732) נודע בכך שיישם את המתודה הביקורתית לכתבי-הקודש כדי להוכיח למשל, שמשנה רבנו לא יכול להיות עורכם היחיד של ספרי החומש. "פשעי הפולחן של תמימים אחדים" הם עלילת הדם שבה הואשמו יהודי מין. סימון יצא בפומבי להגנתם. אז מקבלים הדברים משמעות: בעיני בלוך, סימון הוא דוגמא מובהקת לקשר שבין מלאכת ההיסטוריון לשליחותו, בין ההגינות האינטלקטואלית לבין הביקורת המדעית.

יותר מכך: בלוך – שכתב את ספרו ללא ספרייתו (היא הוחרמה על-ידי אנשי האס-אס שהשתלטו על דירת המשפחה בפריז ועקבותיה אבדו) – מתבלבל בין רוברט לי (אולי בשל שמום של המצביא הידוע של צבא הדרום במלחמת האזרחים האמריקנית) ובין ההיסטוריון הנרי צ'ארלס לי, הידוע במיוחד בשל מחקריו על האינקוויזיציה (עמ' 141). מבלי משים הוא גם מייחס דווקא לסוציולוג הגרמני ורנר זומברט (עמ' 191) את התזה הידועה של עמיתו ויריבו מקס ובר בדבר הזיקה שבין הקלוניניזם ודוקטרינה הישועה שלו לבין רוח הקפיטליזם. בשני המקרים אין המהדורה העברית מסירה את המכשול מפני הקוראים.

התוצאה מצערת: הנה סוף סוף מונח בידינו לאחר טרחה רבה ומאמצים ספרו של בלוך, ואי-אפשר להציע אותו לקוראי העברית. הפסקאות הולכות ועוטות עליהן מסך של מסתורין. בלוך כותב, כי אלה שביקשו לייסד מדע של האבולוציה האנושית

"עשו ככל יכולתם כדי לבססו, ולו במחיר ההשלמה עם העובדה שהוויית אנושיות מאוד נותרו בסופו של דבר מחוץ להישג ידו של ידע-האדם הזה משום שנאשו מלראותן עולות בקנה אחד עם כל תחום ידיעות רציונאלי" (עמ' 63).

כאן אכן מעמיד הטקסט קשיים לא מועטים בפני כל מתרגם (ואכן, גם התרגום הגרמני החדש אותו בדקתי נאלץ לעגל כאן מעט את הפינות כדי שהטקסט יישאר מובן). אך אי-אפשר להסתפק בפיתרון עברי, המותר את הטקסט סתום. מה מבקש בלוך לומר? בלשון פשוטה: כי ניסיונם של דורקהיים וחסידי לבסס מדע של האבולוציה האנושית היה כרוך במחיר ויתור מרחיק לכת: שמרכיבים שלמים של מציאות חייהם של בני-האדם, של החוויה האנושית – "האנושית מאוד", הוא כתב – נותרו מחוץ לתחומו של מחקר האדם. היו אלה אותם מרכיבים, שהחוקרים נאשו מן הניסיון לביית אותם כדי להכפיף לאידיאל של ידע רציונאלי. כדי לעמוד באידיאל הידע, שביקשו לכפות על מחקר החברות האנושיות, נאלצו להוציא מתחום המדע מרכיבים חשובים של מושא המחקר עצמו. זוהי פיסקת מפתח בטיעונו של בלוך: שכן בניגוד להם, הוא מבקש לתת מקום במחקר ההיסטורי למאגיה ולחלומות, להזיות ולשמועות. מצד אחר, בניגוד להיסטוריונים המסורתיים, הוא מבקש לבסס את ההיסטוריה כמחקר מדעי, אף שאין לה "חוקים". האם יוכל מי מבין קוראי הספר לעקוב אחר הטיעון? וכך הוא נמשך: זו היתה, לטענתו של בלוך, עמדת אסכולת דורקהיים:

"כך זה היה, מכל מקום, אם נתעלם מריכוך העמדות שהיה עם ההיתקלות הראשונה בנוקשות העקרונות, והורגש קמעה-קמעה בקרב אנשים אינטליגנטיים מכדי שלא ייכנעו, ולו בעל-כורחם, ללחץ הדברים כהווייתם."

כאן חוברות טעויות תרגום פשוטות (אין מדובר ב"היתקלות הראשונה בנוקשות העקרונות" אלא בריכוך שחל בעקרונות האסכולה, שהיו נוקשים בראשיתה) לניסוחים מסורבלים ("לחץ הדברים כהווייתם" הוא פשוט כורח המציאות) כדי להפוך לאמירה סתומה משפט פשוט, שבו מסייג בלוך מעט את ההכללה החותכת שניסח לפני כן ביחס לאסכולת דורקהיים. חסידי האסכולה נאלצו לרכך בליט-ברירה את העקרונות הנוקשים בהם החזיקו. במהלך ביסוס הסוציולוגיה כמדע, קרא דורקהיים תגר על ההיסטוריה. בלוך אינו מסתפק לפיכך בביקורת חריפה, המשיבה להיסטוריה את זכויותיה, אלא מוסיף ומבהיר, כי עבור אנשים כמותו, דיאלוג פורה בין ההיסטוריה החדשה לסוציולוגיה התאפשר דווקא עם גרסתה ה"מרוככת" (שלא לומר המוחלשת) של אסכולת דורקהיים. בכך הוא מסמן בדיוק רב את עמדתו בשדה האינטלקטואלי של שנות השלושים: הוא מסמן את חובו למאמצייהם של דורקהיים וחסידי לבסס את מדעי החברה, מרמז על בני-הברית שמצא בקרבם (כגון מוריס הלבואקס) – ומשחיל לסיום משפט סרקסטי אופייני, שככל שנהפוך בו לא נוכל למצוא בו פגם: אכן, ההיסטוריה חבה רבות לסוציולוגיה בנוסח דורקהיים. ואם אסכולה זו הפכה היום מיושנת, הרי התיישנותה אינה אלא המחיר (בלשונו של בלוך: כופר-הנפש) שכל תנועה אינטלקטואלית נאלצת לשלם על פוריותה. זהו המהלך כולו, וזה מה שנשאר ממנו בתרגום: "ואם דומה היום ש[ניסיון זה] אבד עליו כלח (!), הרי זה המחיר שגובה הפריון (!) במוקדם או במאוחר מכל התנועות האינטלקטואליות." אנשים רבים טרחו על התקנת המהדורה העברית, ואין זה השקעה מובנת מאליה בעולם המו"לות הישראלי של ימינו. האם לא הבחינו שיש הבדל סמנטי בין פריון לבין פוריותה האינטלקטואליות של גישה, בין לומר על גישה כלשהי שהתיישנה לבין לומר עליה בביטול שאבד עליה הכלח? האם אכן נחה דעתם כאשר קראו את הפסקה הזו בנוסחה העברית? האם חשו, שנתנו בידי הקוראים אפשרות – אם לא לרדת לסוף דעתו של בלוך – לפחות להבין במה פחות או יותר דברים אמורים? איני מקל ראש בעבודה הרבה שנעשתה. צר לי, שזהו הטקסט שנמצא עתה בידינו, שכן זמן רב נאלץ לצפות למהדורה עברית מתוקנת. אך הדברים מעידים על מצב עניינים כללי עוד יותר: נורמת המובנות של טקסטים עיוניים בעברית עדיין אינה מחייבת, כך נראה, לאפשר לקוראיהם להבין מה נאמר בהם.